

Stemvastheid – zelfbewustzijn als relatie 31-8-2024 - orgelpark

- 1- **Dank Ginette** – we gaan ver terug, 2008 etc. een tijd van kleine afdelingen – laat ik het kort memoreren

In 2006 aangekomen, ik in 2008, (UvA/VU – we blijven). Een van de hoogleraren bij K&C was Carel Blotkamp -2- de wand van Blotkamp Ik weet niet of Carel het ook zo bedoelde, maar volgens mij gaat TAT over *tout à toi / geheel de uwe / Zoals de akten getuigen....* Eerst Wouter Davids volgde Blotkamp op, na hem kwam Katja; **Tout á toi** zal een rode draad zijn in mijn verhaal over stemvastheid.

Ginette, op het hoogleraren- en collegiale front maakte je veel veranderingen mee, zoals dat gaat als generaties elkaar opvolgen en studentenpopulaties, curricula en beroepspraktijken veranderen. Ik ga er verder niet op in, maar noem alleen het overlijden van Koos Bosma, veel te jong, hij werd later opgevolgd door Freek; **3a-** de boom voor Marjan Groot

en het overlijden van Marjan Groot. Een boom in de botanische tuin op de Zuidas groeit te harer gedachtenis. Ook bomen komen nog terug in wat hier volgt.

Wat ik altijd fijn heb gevonden aan jullie werk is de altijd aanwezige relatie tussen wetenschap en praktijk, al dan niet een eigen kunstpraktijk zoals van Blotkamp, de bijdragen aan tentoonstellingen en catalogi, de art/science galerie, de excursies, ARIAS, de welstandcommissie, museale samenwerking, dit orgelpark en de muziek die Hans ook naar de VU brengt; Ook wil ik de moed en energie prijzen van de hele groep om in te zetten op de brede noemer van MKDA. Ik wilde dat graag gezegd hebben. Maar daarover gaat mijn verhaal vandaag verder niet.

- 2- Mijn verhaal gaat over **Zelfbewustzijn als relatie**

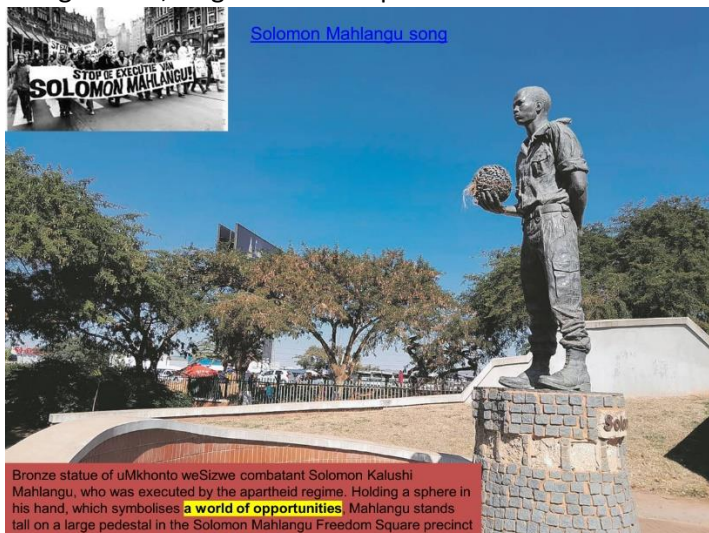
Pierre Bokma bracht dat wat ik daarmee bedoelde, treffend onder woorden in het zomergastengesprek bij de VPRO van afgelopen zondag. Hij benadrukte dat op het toneel de essentie is dat je *met elkaar* oefent, dat je samenspeelt en je volledig focust op wat er dan, op dat moment gebeurt; dat je weliswaar zelfbewust moet zijn maar altijd in relatie tot de andere spelers en het publiek. Spelen doe je met elkaar.

Het is het klassieke begrip van **3b** fides = 'vertrouwen als kind, of als volwassene in jezelf en de omgeving'. (dank willem otterspeer)

Maar de hoofdtitel is stemvastheid – en daarmee wilde ik aansluiten bij het *zingen*; dat we net deden, en waar we straks nog meer van gaan merken. Ik ben opgegroeid met zingen, mijn vader was cantor organist – vandaar dat ik me zo op mijn gemak voel in het orgelpark – Hij nam bij moeilijke, vooral polyfone renaissance-stukken drie van zijn kinderen mee om het koor te versterken: sopraan, alt, tenor, hijzelf dirigeerde en zong de bas mee. We leerden ons te voegen, er niet bovenuit te zingen en dan individueel hoorbaar te zijn; in tegendeel, we leerden om het geheel voller en zekerder te maken.

Ook in ‘de beweging’ waarin ik actief was werd veel gezongen. En met wat ik daar door het zingen leerde, wil ik mijn verhaal over stemvastheid en zelfbewustzijn beginnen.

4a Beginnen wil ik namelijk met de jonge **Solomon Kalushi Mahlangu**. Hij was een strijder in de gewapende tak van het ANC, Umkhonto we Sizwe, zijn geschiedenis kan ik hier niet helemaal vertellen. Hij werd als zijnde een terrorist gearresteerd in 1977 en haast twee jaar later ter dood gebracht door ophanging op 6 april 1979. In 1993 werd hij herbegraven, dit standbeeld in zijn geboorteplaats stamt uit 2005. Ik kom terug op de globe die hij op zijn hand draagt en die, volgens een interpretatie **een wereld van mogelijkheden** symboliseert.

In de nacht dat Solomon Mahlangu gedood zou worden, werd op veel plekken een nachtwake georganiseerd. Ik woonde de **nachtwake** bij op de hoek van de Beethovenstraat en Apollolaan, bij het monument van de executies door de nazi's, na de aanslag op Oehlschlager. Later werd het voor mij een extra veelzeggende plek, omdat mijn levenspartner, een beeldend kunstenaar, soms vertelde hoe hij als klein kind gedwongen was geweest aanwezig te blijven bij die executie; ik herkende door zijn verhaal de beeldtaal waarmee die ervaring ook terugkwam in ogenschijnlijk vredige schilderijen. Het begrip *fides* dat vorm krijgt in je kinderjaren, kreeg diepe knauwen, en we weten dat dit zich tot vandaag de dag eindelijk herhaalt in oneindig veel kinderlevens.

Die onveiligheid, de onmogelijkheid van vertrouwen als relatie tekende ook de context waarin Solomon Mahlangu opgroeide en waarin hij koos voor gewapend verzet. Terug dan naar Stemvastheid: die avond en nacht werd veel gezongen, Zuidafrikaanse verzetsliederen, aangevoerd door het koor van de AABN anti-apartheidsbeweging. Zij kenden goed het lied van Umkhonto we Sizwe, het Nkosi Sikelele Africa en al die andere liederen. Toch ontstond er een wrijving die vermoedelijk maar weinig mensen doorhadden. Het hollands strijdliederenkoor zong keurig sopraan alt tenor bas, met de sopranen als de melodiestem en de anderen ondersteunend. Maar er was ook familie van Solomon Mahlangu aanwezig, en de

nachtwake was vooral ook om hen steun te geven. Ik merkte dat hun stem – alt, of tenor – hun uitroepen waar het koor op antwoordt, hun vertragingen en versnellingen, zachter of harder zingen, kortom dat hun stem binnen het geheel de belangrijkste was. Maar het hollands koor zat vast in het schema van sopraan alt tenor en bas, dus de sopranen gingen gewoon wat harder zingen om de leiding te houden, de dirigent sloeg wat nadrukkelijker de maat om het tempo strak te houden; het werd een soort competitie, die me pijnlijk te moede was.

Ik vond in de voorbereiding van dit verhaal deze song, die hoort bij de film die later is gemaakt over Mahlangu. Voor wie deze liedcultuur niet kent, geeft hij een indruk; **4b** Luister even

- 3- **5** [Ik ging, **maar dit terzijde**, ook nadenken over specifieke liedcultuur van BLM – en kwam naast reggae, uit op rap. Ik kan ze niet meezeggen zoals ik wel met de anti-apartheidsbeweging kon meezingen, het is te moeilijk voor mij; ik denk dat ik daarom ook veel mis van wat de rappers zeggen. Veel jongeren kennen de teksten en hun ritme en intonatie uit het hoofd en spreken of denken ze mee. Maar dat laat ik hier rusten]

Ik kom **terug op de boom. 5** Dit zijn, volgens de overlevering, woorden die Solomon Mahlangu sprak voor zijn terechtstelling. “Mijn bloed zal de boom voeden die de vruchten der vrijheid zal dragen.” Ze raken aan de vraag van gewapend verzet en de woorden die eraan gegeven worden: u herinnert zich misschien de eis aan Mandela dat hij om vrij te komen afstand moest nemen van het gewapend verzet van het ANC, wat hij niet heeft gedaan.

Verzet tegen apartheid *versus* terrorisme – de woorden drukken bij uitstek perspectieven uit; perspectieven die geen relativering duldden voor de direct betrokkenen. En waar wij ook als academici, als geesteswetenschappers, ons toe te verhouden hebben. Als ik nu probeer te begrijpen hoe de lotgevallen van Solomon Mahlangu in post-apartheid Zuid-Afrika zijn besproken bij de Truth and Reconciliation Committee, publiek zijn gemaakt in naamgeving, in standbeelden, in films, in herinnering, dan realiseer ik me hoeveel disciplines erin samenkomen van onze geesteswetenschappen, van CLUE+, en onze opleidingen, om het te kunnen begrijpen. En ik herinner me ook persoonlijk hoe ik toen dacht-, over Mahlangu als generatiegenoot. We waren allebei 24 toen hij stierf.

- 4- Die wisselwerking gebeurt natuurlijk steeds opnieuw in steeds **andere contexten**. Toen na de brute aanval en moordpartij van Hamas op **7 oktober 2023** en de oorlog in Gaza en wijder de regio, die daarop volgde en tot de dag van vandaag voortduurt, toen de VU daarop uiterst terughoudend reageerde op de plannen vanuit onze faculteit voor een teach-in, ging dat niet alleen om terughoudendheid in politieke stellingname en veiligheid in het academisch debat, maar ook om inhoudelijke argumenten over de uitgangspunten van dat debat. Een daarvan betrof de actualiteit van de auteurs die we in ons onderwijs gebruiken in de gesprekken over kolonialisme en dekolonisatie. Ik geef twee voorbeelden. Het eerste blijft dicht bij het huis van het Nederlandse kolonialisme en roept de recente discussie over de bersiap in herinnering.

6 U ziet hier de volledige tekst van ‘De laatste dag der Hollanders op Java’, oftewel de **Vloekzang van Sentot**, door Roorda van Eysinga. Multatuli nam het vanaf de vijfde druk van de *Max Havelaar* in 1881 op als een voetnoot. Eigenlijk zitten alle dimensies van tijd in dat

gedicht. Het kijkt terug, door de verwijzing naar Sentot, de rechterhand van prins Diponegoro tijdens de Javaoorlog en de verwijzing naar het daarop volgende cultuurstelsel; het kijkt naar de toekomst, met de waarschuwing dat kolonialisme geen vooruitgang brengt, dat dit niet goed kan gaan; en het verwijst naar duurtijd, naar trauma en reacties op het intergenerationeel trauma van onderdrukking en bloedvergieten. Ik kies alleen het minst gruwelijke vers om te lezen:

Dan schroeie de oorlogsvlam uw velden,
Dan roll' de wraak langs berg en dal,
Dan styg' de rook uit uw paleizen,
Dan trill' de lucht van 't moordgeschal.

- 5- Maar sta mij toe verder te associëren op het vergoten bloed, de woede, het historisch onrecht. Historisch onderzoek heeft een groot deel van mijn leven voor mij een vorm van troost betekend. Maar de huidige tijd maakt ons onverbiddelijk duidelijk dat geschiedenis – het idee dat het voorbij is en we er daarom scherp naar kunnen kijken om respect te betuigen en van te leren – dat dit geen troost biedt. We kunnen niet vluchten in historiseren.

7a- Tot mijn verrassing vond ik dat ook terug in het motto van het **boekje 'Klein in memoriam – late herinneringen'** van Evelien van Leeuwen. Het opent met de woorden van Christa Wolf uit *Kindheitsmuster*:

Das Vergangene ist nicht tot; es ist nicht einmal vergangen.

Ik kwam op dit *in memoriam* omdat ik mijn verhaal hier wil afsluiten met mijn tweede voorbeeld - een korte discussie over het slot van Franz Fanon's boek *Zwarte huid, blanke maskers* uit 1952. Het was in 1971 vertaald door **7b** deze Evelien van Leeuwen. Ik kende haar naam niet, en las dankzij mijn verhaal nu, de jeugdherinneringen die ze in 1983 voor haar kleinzoon opschreef over haar ervaringen in Vught, Westerbork, Bergen-Belsen, jaren die zij en haar moeder als enigen van het gezin overleefden. Elementen van Fanon's tekst klinken door in haar herinneringen, of andersom, elementen van haar ervaringen kleurden haar vertaling van Fanon. Voor beiden was Sartre een belangrijke denker om mee en om tegen te denken – niet als academisch debat, maar omdat voor beiden de geschiedenis dat vereiste.

Van Leeuwen was dus de eerste Nederlandse vertaalster van Fanon's *Peau noire, Masques blanc*, dat net als *De verworpenen der aarde/ Les damnés de la terre* veel gelezen wordt in de context van de Black Lives Matter beweging. Ook los daarvan bespraken we die werken al jaren in colleges. Als ik eerlijk ben bespraken we meer dat ze geschreven waren, de context, de strekking, dan dat we ze echt doorwerkten, doordachten. Maar na 7 oktober 2023 veranderde dat, en bovendien ontstond dat wantrouwen tegen dit in historische zin onbetwiste lesmateriaal, ingegeven door de actualiteit.

Op deze middag rond het thema vertrouwen wil ik graag afsluiten met het tegenwerpen van dit wantrouwen. Want dat gaat niet over een enkel boek maar het raakt aan het vertrouwen in de geesteswetenschappen.

Dat doe ik met een korte discussie over het slot van *Zwarte huid, blanke maskers*.

- 6- **7c** Ik kende wel de Franse en Engelse tekst, maar de Nederlandse had ik nooit gelezen. En omdat woordkeus er bij de beroemde slotalinea's zeer toe doet en ik goed wilde citeren,

zocht ik de Nederlandse versie op in onze bibliotheekcatalogus, om het te kunnen citeren. Dat leverde een verrassing op, want ik trof in de catalogus deze inhoudsomschrijving aan: 'Psychologische en historische bespiegelingen over de identiteit van de bewoners in de door westerse mogendheden gekoloniseerde gebieden.' *De bewoners van de door Westerse mogendheden gekoloniseerde gebieden* – dat is verhullend taalgebruik, als je de tekst van Fanon leest, maar bovenal: het boek gaat niet louter over 'die anderen', over die zogeheten bewoners elders, en het eindigt met vrijheid en de relatie met *een* ander. De catalogustekst lijkt de essentie van het boek te missen; die bewoners ver weg hebben een probleem, niet iedereen vanuit verschillende posities, ervaringen, geschiedenissen. Maar tot mijn opluchting maakte Evelien van Leeuwen een goede vertaling, die dicht bij de tekst blijft, al maakte zij, al dan niet gedwongen door het Nederlands of door het debat van die jaren, daarbij wel bepaalde keuzes.

het gaat me nu dus om het slot, laten we dat lezen.

- 7- **8** Hier volgt een lang citaat voorafgaand aan de laatste bede van het boek, ik lees het voor:

Ik, zwarte mens, wil maar een ding:

Dat nooit het werktuig de mens beheerst. Dat voorgoed ophoudt de onderwerping van de ene mens door de ander. Dat wil zeggen, van mij door een ander. Dat ik de mens mag ontdekken en aanvaarden, waar ook ter wereld. (...)

Door zelfonderzoek en vernieuwing, door een voortdurende veerkracht van zijn vrijheid, kan de mens de ideale bestaansvoorwaarden scheppen voor een menselijke wereld.

Meerderwaardigheid? Minderwaardigheid?

Waarom niet gewoon proberen de ander te beroeren, de ander te voelen, me voor de ander open te stellen?

Is mijn vrijheid me niet gegeven om *jouw* wereld op te bouwen?

Tenslotte zou ik willen dat iedereen zoals ik de openheid erkent van elk bewustzijn.

Mijn laatste bede:

Lichaam, maak van mij steeds een vragende mens!

Vertaling Evelien van Leeuwen, 1971 (Bruna)

Ma liberté ne m'est-elle donc pas donnée pour édifier le monde du toi? zegt Fanon. De Engelse vertaling luidt: *Was my freedom not given to me then to build the world of the You?* Ik heb op de formulering van die indringende vraag zitten puzzelen.

- 8- **9** Immers, vanuit het referentiekader van de 'witte' lezer, het kader dat geen onmiddellijke herkenning biedt voor de metafoor van het blanke masker omdat de lezer geen zwarte huid heeft, -- en dat is het perspectief ook, dat domineert in de catalogusbeschrijving – vanuit dat witte referentiekader zou je misschien verwachten dat hier zou staan 'Is mijn vrijheid me niet gegeven om *onze* wereld op te bouwen?' Pleit Fanon niet voor een gezamenlijke wereld? Een gedeelde ervaring? Een geschiedenis die ons allen impliceert? Maar nee, het is *jouw* wereld, niet 'ieder het zijne', maar 'de wereld van het jouwe', *le monde du toi*, de relatie met een ander, telkens een ander (met dank aan Anthony Bogues).

Dat verschil tussen 'het jouwe' en 'het onze' maakte me bewust van de afgesloten zwakte in het beleidsjargon van het 'ons', van de nadruk op het gezamenlijke en het delen, dat domineert in bijvoorbeeld Nederlands erfgoedbeleid, met de notie van 'gedeeld erfgoed'- of in de notie van normaal en 'gedeelde waarden'. Die verwijzing naar 'ons' waar ik me zelf ook wel schuldig aan heb gemaakt, vlakt machtsverschil en verschil van ervaring uit, het verwijst naar een inclusie, een insluiting waarvan de voorwaarden niet duidelijk zijn, of naar een neutrale en veilige omgeving, waar we naast elkaar kunnen leven maar geen uitwisseling hebben. En ondertussen wordt van iedereen verwacht ons vertrouwen te bouwen op handhaving van en toezicht op veiligheid.

- 9- **10-** Hier moet ik eindigen, een open einde. *Le monde de toi* komt terug bij TAT, *tout á toi*, geheel de uwe – met zijn inherente relatie gericht op wederkerigheid als opdracht, op een wereld van mogelijkheden die daaruit voortvloeit..

Ik wil de hoop en verwachting uitspreken dat de onlosmakelijke wederkerigheid in het begrip 'vertrouwen', fides, beter begrepen wordt, dat wederkerigheid behouden blijft als de zelfbewuste kernwaarde van onze universiteit die een actief engagement in het hier en nu vereist.

- 11-** Ginette, dankjewel voor de bijdrage die jij zelf hieraan al die jaren hebt gegeven, het ga je goed.

Aantekeningen

Een van de dingen die door mijn hoofd spelen is de laatste alinea uit Fanon, 'Was my freedom not given to me then in order to build the world of the *You*?

(Moi, l'homme de couleur, je ne veux qu'une chose : Que jamais l'instrument ne domine l'homme. Que cesse à jamais l'asservissement de l'homme par l'homme. C'est-à-dire de moi par un autre. Qu'il me soit permis de découvrir et de vouloir l'homme, où qu'il se trouve...

C'est par un effort de reprise sur soi et de dépouillement, c'est par une tension permanente de leur liberté que les hommes peuvent créer les conditions d'existence idéales d'un monde humain.

Supériorité ? Infériorité ?

Pourquoi tout simplement ne pas essayer de toucher l'autre, de sentir l'autre, de me révéler l'autre ?

Ma liberté ne m'est-elle donc pas donnée pour édifier le monde du *toi* ?

A la fin de cet ouvrage, nous aimerions que l'on sente comme nous la dimension ouverte de toute conscience.

Mon ultime prière :

O mon corps, fais de moi toujours un homme qui interroge ! »)

Toi, niet nous – niet shared

Niet historisme van vooruitgang, linear, circular, durational = polifoon

Emergency / emergence

Psychologische en historische bespiegelingen over de identiteit van de bewoners in de door westerse mogendheden gekoloniseerde gebieden (UB toelichting bij nederlandse vertaling uit 1971, door Elizabeth van Leeuwen (check)

Rothberg implicatedness? Taboo creert afstand. Probleem is niet of je mag vergelijken, maar wanneer gebeurtenissen plaatsvinden die het concretiseren, of het dan mag – vaak niet. Joandi: comparative memory = solidarity

Bernadette Atuahene – wat is dignity eigenlijk? Embracing your humanity; autonomy.

Conversation: rules that strengthen autonomy of the participants

Mijn ervaring/beleving London seminar?

Domenica: correctieve rechtvaardigheid...

Voorbeeld van naamgeving/woorden: pumla hernoemingen in ZA, Marcouch geen achterstand maar achterstelling

Willem Otterspeer:

Wat een aangenaam mengsel van ideeën en gevoelens; dat moet wel een fijne lezing worden.

Het kunstwerk van Carel Blotkamp ken ik niet (hem ben ik wel 's een paar keer tegengekomen, maar veel beter kende ik Hoos, toen ze nog in Utrecht werkte) maar tout à toi lijkt me geen slechte duiding. Of is het gewoon het Duitse woord voor daad? Het is in ieder geval een heel vrolijk manier om abstractie en figuratie te vermengen.

Pistis gebruik je adequaat, zij het dat er menigte andere associaties bij te maken zijn. Voor mij was het begrip van belang in mijn essentialistische visie op de universiteit, als een *go between*, een geïstitutionaliseerde vorm van bemiddelen en vertalen.

Pistis in de retorica is de relatie die de redenaar opbouwt met zijn publiek, het proces waarin beiden naar elkaar toe bewegen, een midden vinden, een *common ground*. Bij jou is dat proces door de moderniteit (waarin de klassieke voorwaarden ervoor onderuitgehaald waren) geradicaliseerd. Jij kiest dan voor het centraal stellen van de ander en dat is gezien die moderne vertrouwensbreuk (we leven in een tijd van wantrouwen) misschien wel de belangrijkste opdracht. Hoe je het ook wendt of keert, het herstellen van het vertrouwen is een kwestie van wil, van nadrukkelijke inspanning.

Daarover gaat eigenlijk dat boek van Josipovici. Als je een korte maar goede samenvatting ervan wilt inzien, zoek dan even de recensie op die James Wood schreef in de *London Review of Books*, onder de titel 'Buckets of Empathy'.

hartelijks,

Willem